

TÜRKİYE’NİN DÜNYASALLAŞMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME: “ŞİŞHANEYE’YE YAĞMUR YAĞIYORDU”

Emrah ÖZTÜRK
Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
emrah.ozturk@neu.edu.tr

ÖZ

Haldun Taner’in *Şişhaneye Yağmur Yağmıyordu* adlı öyküsü, mekân ve zaman kullanımı açısından dikkat çekicidir. Öyküdeki mekân ve zaman kullanımını incelemek bizleri 1950’ler Türkiye’sinin dünyayla kurduğu bağı incelemeye yöneltilir. Türkiye’nin dünyasallaşması, modernizm sürecinde nasıl bir yol kat ettiği, teknolojik ve kültürel gelişimin Türkiye’yi nasıl etkilediği üzerine fikirler vermektedir. Bu çalışmada, mekân ve zaman kavramları doğrultusunda *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu* adlı öykü incelenecektir. David Harvey’in ‘Zaman – Mekân Sıkışması’ ve Claude-Henri de Saint-Simon’un “Eşzamanlı İlerleme” yaklaşımı ile öykünün kıtalar arası kurduğu ilişki gözlemlenecektir. Sonuç bölümünde ise Türkiye’nin modernleşme sürecinin öyküdeki yansıma biçimi yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, İletişim, Haldun Taner, David Harvey, İzocrony, Saint-Simon, Zaman – Mekân Sıkışması, Türk Edebiyatı, İvedilik, Modernleşme

A RESEARCH ON TURKEY’S GLOBALIZATION: “IT WAS RAINING IN ŞİŞHANE”

ABSTRACT

Haldun Taner’s short story *It was Raining on Şişhane* is conspicuous from the aspects time and space using. To make a research on the story’s time and space using will lead us to look closer to foreign relationships of the 1950’s Turkey. It will give us ideas about process of Turkey’s globalization, modernity, technology and cultural development. In this research; we will examine the story called *It was Raining on Şişhane* by considering time and space concepts. We will analysis the story’s intercontinental connections with approaches of David Harvey’s “Time and Space Compression” and Claude-Henri de Saint-Simon’s “Izocronic Progress”. In the conclusion we will estimate the reflection of Turkey’s modernity process in the story.

Keywords: Globalization, Communication, Haldun Taner, David Harvey, İzocrony, Time – Space Compression, Turkish Literature, Immediacy, Modernity

GİRİŞ

Haldun Taner’in *Şişhaneye Yağmur Yağmıyordu* (1953) adlı öyküsü sadece küçük bir olayın halka halka açılıp tüm dünyada yankılanmasını betimlemekle, birbirinden kilometrelerce uzak olan ülkelerin aslında nasıl sınıksız bir bağla birbirlerine bağlı olduklarını göstermekle yetinmez. Öyküyü yalnızca bu bakış açısıyla değerlendirdiğimiz takdirde birçok önemli noktayı gözümüzden kaçırabiliriz. Taner’in ‘yerelin evrensel dönüşme’ öyküsünü; modernizm, kimlik ve dünyasallaşma kavramları ışığında da değerlendirmek gerekir.

Taner, öyküsünde belirli semboller ve metaforlar kullanarak tek boyutlu bir yapıyı çok boyutlu bir metne çevirmeyi başarır. At arabasından, telefona kadar ulaşım / iletişim araçları ve üç farklı kıta, üç farklı mevsim tek bir saatin içinde kesişmektedir. Öyküyü uluslararasılaşma süreci çerçevesinde

algılamak mümkündür. Fakat aynı zamanda küreselleşmenin de ayak seslerinin işitildiğini iddia edilebilir.

Dünyasallaşma

Mesafe ve uzam henüz tamamıyla ‘kontrol altına’ alınamasa da 19. Yy’da sınırlar ötesine ulaşmanın hayati bir önemi vardı. Bu çağda; ‘erişim’, ‘ulaşım’, ‘uzlaşım’ gibi terimler doğrultusunda iki farklı yayılmacı anlayış gelişir. İlki merkezi bir noktanın kuvvet kazanarak çevresini kendine bağımlı kıldığı takım tekeli ticaret anlayışıdır. Şirketlerin artı değer kazanması, yükselmesi, konumlarını merkezileştirip diğer coğrafik bölgeleri kendilerine bağımlı kılması için kurulan bu düzende 1800’lerin ilk yarısında en zengin şirketlerin tren ve ray imal eden kuruluşların olması ise dikkat çekicidir (Mattleart, 2001).

Bu çağda öne çıkan ikinci anlayış ise Claude-Henri de Saint-Simon’un “evrensel endüstri ortaklığı”dır. Saint Simon ve onun takipçilerinin savunduğu görüş, ilk anlayışa taban tabana zıttır. Takım tekeli düşüncesiyle hareket edenler, ham maddeye sahip bölgeleri geliştirmeden ancak o bölgeleri kendi merkezlerine bağlı kalacak şekilde idare etme taraftarı iken Saint-Simon, eş zamanlı, eş mekânlı bir kalkınma ütopyasını savunur (Meriç, 2003). Dolayısıyla uluslararasılaşmak kavramı da bu ekseninde gelişmeye başlar.

Bu iki bakışı yorumladığımızda ilkinin iktisadi ve siyasi bir niyet içinde olduğunu, diğerininse sosyo-kültürel boyutunun öne çıktığını görürüz. Belirtmek gerekir ki uluslararasılaşma kavramında Rönesans dönemi merkantalist düşünce biçimi, teknolojik eklentilerle yenilenmiştir. Yani; bu çağdaki temel görüş, tek bir merkezin artı değer kazanması, periferik alanlarınsa bu merkeze bağımlı olmasıdır. Kuşkusuz bu bakış da ulusalcı hareketle ilgilidir. Çünkü ulusallaşmanın hemen öncesindeki imparatorluklar da benzer bir düşünce faaliyetindeyken ulus bilincinin kuvvet kazanması, hem bu emperyal diktanın çöküşüne hem de bir benzer ticari, siyasi yetkeyi devam ettirmesine neden olmuştur. Fakat Saint-Simon’un aydınlarca desteklenen iletişimin, fikirlerin, düşüncelerin özgür dolaşımı dünyanın çeşitli ülkelerinde kabul görerek yayılır.

Teknoloji, ilk başlarda merkez – periferi ilişkisini hızlandırmak, etkili kullanmak, egemen kılmak adına işlevselleşse de adım adım bu düşünceyi değiştirir. Telgrafın, fotoğrafın, telsizin, telefonun, ses kaydedicinin, kameranın, radyonun ve televizyonun icadı iletişim anlayışına etki eder. Çünkü bu medya ve haberleşme aygıtları hem evrensel birliktelik ülküsüne olanak verir hem de zaman – uzam kavramını baştanbaşa değiştirir. Ekonominin devinimiyle Fordist kapitalizm, mobil ve esnek kapitalizme evrildikçe, teknoloji, yaşamı daha çok pratikleştirdikçe uluslararasılaşma kavramı da otuz yıl içinde değişir: 1980’lere gelindiğinde yerini küreselleşme anlayışına bırakır.

Zamanın ve Mekânın Örgütlenişi

Kenti tanımlarken David Harvey; “Labirent, ansiklopedi, pazar yeri, tiyatro: kent, gerçek ve düş gücünün kaynaşmak zorunda olduğu *mekândır*.” (Harvey, 1997: 17) der. Anlaşılabacağı üzere kent, hem gerçekliğin hem de düşselliğin bir arada bulunduğu, ‘kaynaşmak zorunluluğu’ taşıyan bir yerdir. Öte yandan sadece Harvey’le sınırlı kalmayan bir düşünür topluluğu, ilerlemeyi ‘bir mekân fethi ve zaman aracılığı ile yok edilmesi’ olarak kabul etmektedir. Henri Bergson’un eleştirdiği yaklaşım da tam olarak budur. Bergson, *Madde ve Bellek* (1897) adlı eserinde zaman ve mekân mefhumlarının kıyaslanması fakat bu kıyasta zaman, sonsuzluğun anahtarı gibi algılanırken mekân hep ele geçirilip disipline edilmesi gereken bir araziye benzetildiğini belirtir. Mekâna yöneltilen bu bakış aydınlanmacı düşüncenin bir sonucudur elbette.

Telgrafın insan hayatına girmesiyle birlikte hiper-mekân’ın doğumu başlar. Çünkü trenlere veya posta arabalarına, fiziki anlamda her bir karış toprağın deneyimlenerek aşıldığı yollara, uzaklığın mekâna dâhil edildiği ölçümlere artık gerek kalmamış, iki mekân arasındaki mesafe yok olmuştur. Bu icat ve peşi sıra gelen diğer haberleşme aygıtları, mesafenin çokluğunun ya da azlığının aynı değere indirgenmesini, hız mefhumunun öne çıkmasını sağlamıştır.

Yirminci asrın başlangıcında, Bergson, Hiedegger gibi zaman üzerine düşünen filozofların işaret ettiği gibi, en büyük problematik ‘zamanın örgütlenmesi’ idi. Ancak aynı asrın ortasında, 1950’lerde, televizyonun icadının, basının evriminin, radyonun kendi kulvarında verdiği savaşın, araba motorlarındaki güç yükselişinin, metroların, elektrikli trenlerin, tramvayların yaşama entegre olmasıyla birlikte örgütlenme problemi mekâna geçer. Daniel Bell’in belirttiği üzere 20. Yüzyıl ortalarında mekânın örgütlenmesi birincil soruna dönüşür (Bell, 1978). Dolayısıyla Taner’in *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu* öyküsünün yazım tarihi olan 1953, bu örgütlenme sorunun yaşandığı dönemin izlerini taşır.

“Zaman – Mekân Sıkışması”

David Harvey, zaman – mekân sıkışması yaklaşımını ilk kez *Postmodernliğin Durumu*’nda belirtir. Sermaye birikiminde daha esnek tarzların ortaya çıkışı ve kapitalizmin örgütlenişinde ‘zaman – mekân sıkışması’ nın yeni bir atılımı arasında bir tür zorunlu ilişki olduğu görüşündedir:

“... mekân ve zamanın nesnel niteliklerinde öylesine devrimci değişimler olur ki, dünyayı, görüş tarzımızı, bazan çok köklü biçimlerde, değiştirmek zorunda kalırız. ‘Sıkışma’ terimini kullanıyorum, çünkü bir yandan kapitalizmin tarihine hayatın hızının artışı damgasını vururken, bir yandan da mekânsal engellerin dünya sanki üzerimize çökecekmişçesine aşıldığını sağlam bir biçimde iddia etmenin mümkün olduğunu düşünüyorum.” (Harvey, 1997: 270)

Politik, ekonomik ve toplumsal olaylar teknolojiye bağlı olarak, eşzamanlı biçimde değişmekte, karşılıklı olarak birbirlerini geliştirmektedir. Modern insanın ve toplumun doğuşu ile birlikte Antik Yunan’dan beri süregelen ve tüm organik toplumlarda bulunan döngüsel zaman ile döngüsel mekânın yıkımı gerçekleşir. Modernlikle birlikte sürekli kendini devam ettiren, yineleyen bir zaman anlayışı, sayı doğrusunda olduğu gibi daima ileriye giden, tekrarlanmayan, doğrusal bir yönde akan zaman anlayışına evrilir. Keza mekân da doğa ile ilişkilendirilen bir mefhum iken modernizmden sonra doğadan koparılan, soyutlanan, ayırtılan, başka mekânlarla ilişkilendirilen bir mefhumla dönüşür.

Organik toplumlarda mekân zamana koşutludur. Pierre Bourdieu, *Ayrım*’da Berberiler’in yaşamını incelediğinde mekânın zamana bağlı olarak değiştiğini saptar. Yaz mevsiminde dış mekan ağırlıklıdır, kış aylarındaysa iç mekan (Bourdieu, 1984). Ancak teknoloji, bu mekan kullanma geleneğini değiştirir. Berberilerde ekonomik kaynak olarak tarımın benimsendiğini, modern toplumlarda ise sanayinin bulunduğunu ve sanayinin belirgin bir mevsime göre işlemediğini bilmekteyiz. Ayrıca teknoloji, insana hareket katmakta, uçak, tren, otobüs, araba, vapur gibi araçlarla kış veya yaz demeksizin bölge değişimi yapılabilmektedir. Yine teknoloji sayesinde insanın kendisinden çok uzaktaki bir yer ile bağlantı kurması, o yeri bir nevi kendi yaşadığı çevreye dâhil etmesi mümkündür. Böylece mekân ve zaman genişlemektedir. New York’taki bir ev, İstanbul’daki bir ev ile – bir kameralı sohbet veya telefon sayesinde – yan yana gelmekte, aynı mekânsal bütünlüğe kavuşabilmektedir.

Ancak ironik bir biçimde, teknoloji, bu genişleyen mekânı daraltmaktadır da. Çünkü sınırlar, aradaki mesafeler, denizler, dağlar, ovalar, okyanuslar, kıtalar, şehirler, sokaklar bir anda silinebilmektedir. Bu yıkımı veya bu silimi ilk telgraf haberleşmesi ile görürüz. 1844’teki Washington – Baltimore arasında gerçekleşen ilk haberleşme ile aradaki mesafe ortadan kalkmış, bir nevi haberleşme noktalarının arasındaki uzam yok olmuştur. Haberleşme ağlarının ve cihazlarının bu etkisini göz önünde bulundurduğumuzda mekânın artık gittikçe daraldığını, sıkıştığını söyleyebiliriz.

Zamanın da benzer sebeplerle uzadığını ve yine ironik biçimde daraldığını belirtir Harvey. Uzamasından kasıt elbette kazanımdır. Bulduğunuz bir yerden 3 günlük mesafede yer alan bir kişiyle görüşme yapmamız gerekmektedir. Teknoloji sayesinde evimizden çıkmadan o kişiyle görüşmemiz bize en az altı günlük bir zaman ve aynı zamanda mekân kazanımı verir. Bir süre sonra elimizde biriken ‘kazanılmış zaman ve mekânın’ değerlendirilmesi yahut heba edilmesi söz konusu olur. Örgütlenme ya da düğümlenme diye adlandırılabilir bir durum meydana gelir.

Çalışmamıza konu olan öyküyü de işte bu zamanın ve mekanın teknolojik aygıtlar ve hız mefhumu sayesinde daralıp genişlemesi ekseninde incelerken öyküdeki zamanlara, mekânlara, karakterlere, gelişen olaylara nitel olarak bakmamız gerektiğinden niteliksel içerik analizi tekniğini kullanacağız. Yine öyküyü değerlendirirken Saint-Simon'un sözünü ettiği "eşzamanlılık – eşmekânlılık" kriterini göz önünde bulunduracağız.

ŞİŞHANE'YE YAĞAN YAĞMUR

Mimarlık, araziye değiştirmeye, onu doğal gerçekliğinden koparıp yeni bir anlama kavuşturmaya eğilimlidir. Binalar, inşa edilir edilmez araziden soyutlanıp içine tanımlanmış bir zaman faktörünün girdiği, gerçeğin değişime uğradığı bir estetik alanına dönüşür. Vücuda ihtiyaç duyan tüm sanat dalları da aynı gayeyi taşımaktadır. Harvey, matbaa ve akabinde gelen edebiyat sanatı için de benzer şeyler söyler:

"Yazılı sözcük bile deneyimin akıntısından özellikleri soyutlayarak mekânsal olarak sabitleşir. "Matbaanın icadı, sözcüğü mekâna yerleştirdi." denmiştir; dolayısıyla yazı, kesin bir mekânlaşım değildir." (Harvey, 1997: 232)

Bu bakışla hareket edildiğinde bir edebi metnin çözümlemesinin aslında bir mekânsal metnin çözümlemesi olduğu sonucuna varırız. 1950'ler, Türk edebiyatının en verimli dönemi olarak kabul edilir. Fransız varoluşçuluğunun etkileri altında olan birçok genç yazar, ilk kitaplarını yayımlamış ve günümüzde bu kitaplar Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatının en önemli örnekleri olarak görülmektedirler. Haldun Taner'in de öykü kitabı bu on yıllık dilim içinde basılmış, okunmuş ve olumlu eleştiriler almıştır. Ancak Taner, diğer 50 Kuşağı yazarları arasında kent ve birey konularını ironi penceresinden görüp anlatarak farklı bir yaklaşımı benimser.

Haldun Taner, *Şişhane'ye Yağmur Yağlıyordu* isimli öyküsüyle New York Herald Tribune Gazetesinin düzenlediği öykü yarışmasında birincilik ödülünü kazanır. Aynı isimle basılan öykü kitabında (1953) bu ödüllü öyküsüyle birlikte 8 farklı öykü de yer alır.

Şişhane'ye Yağmur Yağlıyordu'nin içeriği şöyle özetlenebilir: yağmurlu bir günde, saat üç sularında, Şişhane'de Kalender adındaki yaşlı bir çöpçü beygiri, bir hamal sırtındaki aynada kendi hayalini görür ve kişner; ürkmüştür, gemi aزیya alır. Geri geri giden çöp arabasıyla kaldırıma çıkar ve bir dükkân vitrinini yere indirir. Gürültüden büsbütün huylanmış hayvan, bu defa arabayı dörtlü ile sürer ve bir kazaya sebep olur. Hayvana çarpmamak için ani fren yapan tramvaya, arkadan bir otomobil bindirir. Yol trafiğe kapatılır. Otomobildeki zengin Artin Margusyan, hafif yaralanır. Soruşturma için karakola götürülmesi yüzünden iflas eder; çünkü aynı gün Brezilya'da Sao Paulo'da bir firma, Margusyan'dan bir iş telgrafı beklemektedir. Telgraf gelmeyince, pazarlanmış mal, Hamburg'a Alois Morgenrot'a gönderilir. Tüm bu olaylar olurken Süheyl Erbil isimli bir avukat, eski aşkı Serap'la karşılaşır. Bu kargaşa, onları yeniden bir araya getirir.

Öykünün temelde işaret etmek istediği şey kelebek etkisi diye adlandırılan küçük bir hadisenin dalga dalga yayılarak küresel bir hadiseye dönüşebilmesidir. Ufacık bir değişim, her şeyin dengesini değiştirebilir. Fakat bu bakış, Taner'in öyküsünün ana fikrini verse de tümüyle onu karşılamamaktadır.

Şişhane'ye Yağmur Yağlıyordu, modern insanın, modern toplumun 'muassır medeniyetler seviyesine' yetişmesini, geç kalmasını, dünyaya entegre olmasını - olamamasını, gelişmesini - gelişmemesini, hızla değişen zamana karşı duyduğu şaşkınlığı vurgular. Fakat daha da önemlisi; Taner'in öyküsü, Saint Simon'un ileri sürdüğü 'eşzamanlılık' – 'eşmekânlılık' kavramlarını eleştirel bir dille yorumlamasıdır.

Zaman

Haldun Taner, *Şişhane'ye Yağmur Yağlıyordu*'da bölünmeyen, gerçek zamana yakın bir zaman dilimi kullanır. Öykülenen olaylar yaklaşık bir saat kadar bir sürede başlayıp biter. Öykünün başlangıcında, Kalender'in aynada kendi aksini görüp önce elektrikçi dükkânının vitrinine, sonra da tramvay hattına çarptığında saatin üç sularında olduğunu belirtir. İlerleyen süreçte saatin üç buçuk olduğunu

söyleyerek olayların ne kadar sürede gerçekleştiğine dair okura ipucu verir. Kıtalar arası zaman farkını da özellikle açıklar:

“Şişhane’de mevsim kasımdı ama Sao Paulo’da, aynı ayın aynı günü – meridyen farkından ötürü – ilkbahar hüküm sürmekteydi. Üstelik Şişhane’de Merkez Bankası’nın önündeki büyük saat, 18:30’u gösterdiği halde Lorenzo el Filho firmasının elektrikli duvar saati 13:30’u gösteriyordu.”

Sao Paulo bölümünden sonra Almanya’ya, karların yağdığı, kışın hüküm sürdüğü Hamburg’a geçilir. Orada da saat 17:30’dur.

Bu bölümler, zamanın biricik olduğu ancak her yerde farklı biçimlerde deneyimlendiğini gösterir. Böylece yeniden Şişhane’deki kaza mahalline döndüğümüzde orda akan zamanın şüphesiz sadece oraya ait değil, tüm dünyaya ait olduğunu anlarız. Zaman hem yekpare ve kapsayıcıdır, tüm ülkelerde hissedilmektedir hem de bu yekpare zaman bölüşülmüş, değişmiş, dünyanın her bir köşesinde farklı bir deneyime dönüşmüştür.

Saatlerin yanı sıra mevsimler ve doğa olayları da farklıdır; Şişhane’ye güz yağmuru yağarken Sao Paulo’da bahar sıcağı vardır ve Hamburg karlar altındadır. Adeta güz, bahar, kış mevsimleri bir arada, tek bir zaman dilimi içinde, Kalender’in kışnemesiyle birbirine bağlanmıştır. Yine öğle – ikindi – akşamüzeri de günün farklı bölümleri olarak mütevazileşmiş, aynı vakte eklenmiştir.

Bu üç ülkedeki baş aktörlere bakıldığında hava olaylarının karakterlerin maddi durumları ile paralellik göstermekte olduğunu düşünmek mümkün. Kahve şirketi sahibi Sevira Marono Lorenzo için hava güneşlidir. Margusyan için yağmurlu. Alois Morgenrot için ise karlı. Birisinde şirketin kâr etme kaygısı hüküm sürer sadece, diğerinde parasına daha çok para, yatırımına daha çok yatırım sağlamak telaşı vardır, sonucusunda da kızına oyuncak alabilmek umuduyla üç beş kuruşluk bir destek, bir sermaye hasreti. Dolayısıyla sadece ülkelere, mevsimlere, saatlere, hava olaylarına göre rast gele bir bölümlenme yoktur öyküde.

Taner, zamanı ve coğrafi değişikliği, karakterlerine göre işlevsel biçimde kullanır. Bir nevi kalemiyle ‘zoom-in / zoom-out’ yapar.

‘Deneyimlenen zamanın’ yanı sıra ‘değerlendirilen zamandan’ da bahsetmek gerekir. Öyküdeki zaman anlayışı, eski dünyanın organik toplumlarındaki döngüsel, ritmik zaman anlayışı değil, modernist dünyanın ilerleyen, doğrusal olarak, kâr – zarar ilişkisi ekseninde akan bir zaman anlayışıdır. Her bir dakika, her bir saniye ekonomik bir getirdir. Modern birey için, zaman fethedilen, kâra, kazanıma çevrilebilen, dolayısıyla hâkimiyet altına alınması, kontrol edilmesi gereken bir mefhumdur. Bu sebeple de hız, hayati bir önem taşır (Giddens, 2010).

Sao Paulo’daki kahve firması, zor durumda kaldıkları için ellerindeki kahve rezervini, Margusyan’ın sunduğu tekliften % 20 ucuza satacaklarını belirten bir telgraf çekmiştir. Demek ki zaman, firmanın aleyhine işlemektedir. Ellerindeki kahveler çöpe gidecek, ciddi bir zarara uğrayacaklardır. Zamanı kâra döndürmek için fiyat tekliflerini aşağıya indirmiş, garanti gözüyle baktıkları İstanbul’daki müşterileri Artin Margusyan’a haber yollamışlardır. Margusyan’ın ‘bir an önce’ bu kahve rezervini satın almasıyla şirket kurtulacaktır. Böylece zaman, yeniden kâr getiren bir mefhuma dönüşebilecektir.

Öte yandan Margusyan, böylesi ucuz bir teklifi havada kapar. Sevinçten yerinde duramaz. Ortağına bu haberi iletme ve ardından teklifi kabul ettiğine dair bir telgraf çekmek üzere yerinden fırlar. Hususi şoförünün aracın başına geçmesini ‘beklemeden’ direksiyon başına kendisi geçer. Ne var ki Margusyan, ehliyetini henüz almadığı için araba sürmeyi pek iyi beceremez. Esasen kaza da bu sebeple gerçekleşir: ‘Ne yapması’ gerektiğini bilen, ‘ne zaman’ yapmasını gerektiğini bilen ancak ‘nasıl’ yapması gerektiğini bilmeyen, öğrenmemiş bir modern zaman insanının telaşı ve şaşkınlığı sebebiyle. Margusyan, arabanın arka farlarını açmış, bir sürü yerini kurcalamış, tramvayı takip mesafesini tutturamamıştır. Tramvay da ani fren yapınca ona çarpmıştır.

Hamburg'daki Alois Morgenrot içinse zaman, çoktan zarar dönüşüp üzerine yığılmıştır. Boşlukta, bir mucizenin gerçekleşmesini beklemektedir ki postacı Brezilya'dan kendisine çekilen telgrafi getirir. Tüm bunlara tezat bir biçimde; Süheyl Erbil için zaman yavaştır. İstanbul'a bir dava için gelen genç avukat üç gün sonra geri dönecektir. Kalender'in kazası, tramvayın durmasına sebep olduğu gibi Süheyl Erbil için de zamanın durmasına sebep olur. Eski aşkı Serap'a rastlar bu esnada. Onunla sinemaya gitmeye ve yeniden mutlu olmayı denemeye karar verir. Zamanın 'duruşu' bir şekilde onarıcı olur aslında: Kalender'in toslaması ile ehliyetsiz Margusyan karakola götürülür; Sevira Marono Lorenzo zarar etmekten kurtulur; Alois Morgenrot zengin olur; Süheyl Erbil'le Serap'ın aşkı yeniden filizlenir.

Mekân

Şişhane'ye Yağmur Yağmıyordu'daki bütüncül tek bir zaman diliminin (yaklaşık 1 saatin) üç ayrı ülkedeki kişileri etkilemesinde haberleşme biçimlerinin önemli bir rolü vardır. Öykünün geçtiği dönem 1950'ler olduğundan ankesörlü telefonlar, telgraflar, postacılar iletişim sağlamada aktiftir. Eskiden ulaşım ile iletişim (atlar, trenler ve gemiler kullanıldığı için) aynı manaya denk geliyordu:

Transportation = Communication

Fakat telgraf sonrasında elektrik dalgaları, sinyaller, 'hızlı' bir iletişim geleneğini ortaya koyunca bu iki kavram birbirinden ayrılır. Ayırıtın sebebi mekân ve zamanın artık mütevazi bir bağlamda ilerlememesidir. Elektriğin bir güç kaynağı olarak ve haberleşmenin yakıtı olarak kullanımı başlayınca, yani Baldini'nin sınıflamasına göre Elektronik Kültür doğunca (Baldini, 2004) uzak noktalar, yakın olmuş, mesafeler de bir anlamda ortadan kalkmıştır.

Öyküdeki Kalender adlı beygirin nereye çarptığı da bu sebeple önemlidir; 'elektrik dükkânının vitrinine'. Beygir, camın şangırtısından korkunca öne atılmış ve rayların ortasına gelmiştir. Tramvay da durmak zorunda kalmıştır. "Tren her şeyden önce, ulus-devlet için ilerlemenin ve endüstriyel devrimin simgesidir." (Mattleart, 2001: 21)

Elektronik Kültürün karakteristik özelliklerinin başında hız kavramı gelmektedir. Hız, Newton kanunlarında sadece bir değişken iken elektriğin hayatımıza girmesiyle beraber bu konum değişmiş; başat bir belirleyici olmuştur. Harvey, hızın aktif rolüyle ilgili hazırladığı kronoloji şöyledir:

1500 – 1840: Atlı arabaların ve yelkenli gemilerin en yüksek ortalama hızı saatte 16 kilometreydi.

1850 – 1930: Buharlı lokomotifler saatte ortalama 100 kilometre yapabiliyordu.

1950'ler: Pervaneli uçaklar saatte 160 – 640 kilometre gidebiliyordu.

1960'lar: Jet yolcu uçakları saatte 800 – 1100 kilometreye ulaşabiliyordu. (Harvey, 1997: 271)

Bu tabloya bakıldığında hızın artışı ile dünyanın küçülüşü, mekânların dip dibe olduğunu, hatta ivmelenerek yükselen hız teknolojisi göz önüne alınırsa, ilerleyen yıllarda sıkış tıkiş bir mekânlaşma gerçekleşeceği görülür. Öykü, 1950'lerde geçtiği için hızın maksimum 640 kilometreye ulaştığı, 1500'ler ve öncesine nazaran dünyanın en az 20 kat küçüldüğünü söylemek mümkün.

Buna bağlı olarak öyküye konu olan Türkiye – Şişhane, Brezilya – Sao Paulo ve Almanya – Hamburg aslında birbirlerine haritada gözlemleneceği gibi kilometrelerce uzak değil, telgraf hızı kadar yakındır. Kaza mahalline eklenmiş, bitişivermişlerdir adeta.

Harvey'in geliştirdiği sıkışma (compression) kuramıyla öyküdeki ana mekâna bakıldığında Şişhane'nin hem genişlemiş hem de daralmış olduğu görülür. Genişlemiştir, çünkü söz konusu cadden bir köşesi Sao Paulo'ya bağlanmıştır, öteki köşesi de Hamburg'a. İletişim araçları sayesinde üç farklı mekân tek bir mekânda buluşmuştur. Daralmıştır, çünkü bu üç şehir arasındaki coğrafi uzamlar yok olmuş, birbirlerine iyice yanaşmış mesafeyi yok etmişlerdir.

Bu zaman – mekân sıkışmasının sonuçlarından birisi de kültürler, statüler, etnisiteler, diller, dinler arası bir etkileşimin gerçekleşmesidir; mekânın yitimi kaçınılmaz olarak temasları arttıracaktır. Taner’in öyküdeki karakterlerini şu başlıklara ayırabiliriz:

Tablo 1. Karakterlerin Toplumsal ve Bireysel Statüleri

	Karakter	Meslek	Statü	İrk	Mezhep	Dil
1.	Artin Margusyan	Girişimci	Orta üst sınıf	Ermeni	Ortodoks	Ermenice, Fransızca, Türkçe, İngilizce
2.	Antranik	Girişimci	Orta üst sınıf	Ermeni	Gregoryan	Ermenice, Türkçe
3.	Süheyl Erbil	Avukat	Orta sınıf	Türk	Belirtilmemiş	Türkçe
4.	Seap	Avukat	Orta sınıf	Türk	Belirtilmemiş	Türkçe
5.	Sevira Marono Lorenza	Tüccar	Üst sınıf	Brezilyalı	Belirtilmemiş	Latince, İngilizce
6.	Alois Morgenrot	İşsiz	Orta alt sınıf	Çekoslovak Yahudisi	Belirtilmemiş	Almanca, İbranice, İngilizce
7.	Kalender	Çöpçü	Alt sınıf	Beygir	Yok	Kışnemek

Yukardaki tabloda gözlemlendiği üzere, karakterlerin toplumsal ve bireysel statülerinde bir çeşitlilik vardır. Bu zengin skala, hipermekânla ilişkilidir. Çünkü hem modernizm ve kentin yapısı bu çokluğa müsaittir hem de haberleşme araçları sayesinde farklı ulusların irtibata geçmeleri, dolayısıyla da bir olaya birçok farklı dil, din, ırk, mezhebin dâhil olması kaçınılmazdır. Taner, karakterlerin kimliklerini belirginleştirmek için onlara kendi dillerinde (Ermenice, Fransızca, Latince, Almanca...) konuşma cümleleri yazmayı, kültürlerini dile getirecek kimi göstergeleri yerleştirmeyi ihmal etmez.

Üzerinde özellikle durulması gereken karakterlerin başında Kalender gelir. Taner, beygiri, diğer karakterlerinden ayırmaksızın, aynı önemde anlatır. Alt sınıf olduğunu, çöpçülükle uğraştığını, yaşının geçkinliğini, huysuzluğunu, uykusuzluğunu okura, bir insanı tarif eder gibi anlatır. Kalender’de vurgulanan iki nokta vardır; birincisi kışnemesi; diğeri de aynada kendi aksini görüp ürkmesidir.

Kalender, bir başka alt sınıfa ait bir karakterin, hamalın sırtındaki aynada kendi aksini görmesiyle ürkmesi ve geri geri kaçması bir olur. Taner, öykünün girişinde atların gözlerindeki retinaların insan retinasına kıyasla daha büyük olduğu, dolayısıyla da atların, çevresini insanlara nispeten daha büyük gördüğünü söyler. Aynada kendini gören Kalender de aslında devasa ve bir o kadar da zavallı bir beygiri görünce ürküştür. Ancak Taner, farklı bir gözün mekânı farklı boyutlarda görüp algılayabileceğini belirterek çalışmamızın ana yaklaşımına uygun bir açıklama yapar.

SONUÇ

Haldun Taner’in *Şişhane’ye Yağmur Yağıyordu* adlı öyküsü başarılı bir edebi metin olmasının yanı sıra incelenmeye değer bir sosyo-kültürel bir metindir de aynı zamanda. Bilhassa Türkiye’nin modernleşme – kalkınma – uygarlaşma süreçlerine işaret eden, bu süreçleri iletişimsel boyutta irdeleyen bir öyküdür. Metindeki kitle iletişim ve erişim araçlarına baktığımızda şu beş unsuru görürüz: Çöpçü ‘beygiri’ / binek ve çektiği araba, Tramvay, Otomobil, Telgraf, Telefon.

Bu ulaşım – iletişim araçları, öykünün olmazsa olmazlarıdır. Her şeyi Kalender başlatır fakat sürecin düğümlenmesi ve çözülmesi diğer iletişim araçlarıyla gerçekleşir. Bu noktadan hareket ile Taner'in Türkiye'nin evrensellesmesiyle ilgili eleştirel bir tutum sergilediğini söylemek mümkün. Peki nedir bu eleştiri?

Çalışmamız nezdinde de önem arz eden öykünün ana düşüncesi; modernleşmenin artzamanlı değil eş zamanlı olduğudur. Bununla birlikte her ülke, her semt, her kişi aynı süreçleri yaşayarak, aynı zamanı deneyimleyerek modernite süreçlerini geçmemektedir. Tarihsel – toplumsal – kültürel faktörlerden ötürü bu süreç, her noktada farklı hissedilmektedir. Paris'in modernleşmesiyle İstanbul'un modernleşmesi arasındaki değişiklik birçok sebepten ötürü kaynaklanmaktadır. Yine de Paris ile İstanbul aynı anda ancak farklı biçimlerde bu süreci deneyimlemektedir. Burada modernleşme sürecini elbette dünyasallaşma kavramı ile birlikte düşünüyoruz. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, haberleşme ağlarının gelişmesi, bilgi ve veri aktarımının yönetiminin ve de denetiminin yerleşmesi şüphesiz modernizm projesiyle yakından alakalıdır.

Saint Simon'un önerdiği eşzamanlı ve eşmekânlı ilerleme fikri de bu noktada devreye girmektedir. Köprülere tutkun olan Saint Simon, ulaşım ağlarını geliştirmeyi, sadece iktisadi anlamda değil, aynı zamanda kültürel anlamda da dünyanın birbirine entegre olmasını, bir bütüncülük içerisinde ilerlemenin gerçekleşmesini ileri sürer (Meriç, 2003). Taner'in öyküsü de öyle bir bütüncül ilerleyişin Türkiye'de nasıl yaşanacağına yönelik bir ironik bir bakış gibidir.

Taner, binek – tramvay – araba – telgraf – telefon gibi farklı dönemlerin sembollerine dönüşmüş iletişim / ulaşım araçlarını tek bir saatin içinde tek bir mekâna ekleyerek bu 'eşzamanlılığı' vurgular. Bu vurgu hem dünyasallaşmanın kaçınılmaz yapısına yöneliktir, hem kentin modernleşmesinin yapısına yöneliktir, hem de insanın komedyasına yöneliktir.

Öykünün işaret ettiği süreç esasında küreselleşmenin ilk safhalarıdır. Bilindiği gibi öncelikle uluslararasılaşma, ardından da küreselleşme süreçleri ortaya çıkmıştır. Kimi düşünürler bu iki ilerleme biçiminin aslında aynı sürecin farklı safhaları olduklarını belirtir (Mattleart, 2004). Bizim için önem arz eden nokta ise; her iki ilerleme biçiminin de kökende aynı 'temas' problemlerini ortaya çıkarmasıdır. Duygu Dumanlı Kürkçü'nün de ifade ettiği üzere:

“... küresel olanla yerel olanın gerilimli ilişkisi, ikisinin de biraz birbirine dönüşmesiyle, birbiriyle iç içe geçmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu nedenle küreselleşme olgusunun ve küreselleşme sürecinin iki yüzü bulunmaktadır: bir yüzü “evrenselleşme”, diğer yüzü ise “yerelleşmedir”. Küreselleşme süreci evrenselleşme (benzeşme) ve yerelleşme (farklılaşma) yönünde iki dinamiği bir arada barındıran, ikisini etkileşime geçiren, sonuçta ikisini de dönüştüren bir süreçtir.” (Dumanlı Kürkçü, 2013)

Taner, yoğunluklu olarak Margusyan karakterinde şekillendirdiği 'acelecilik' özelliği ile bu yerel – evrensel temasın altını çizer. Sadece bireysel olarak değil aynı zamanda toplumsal anlamda da bir önem taşıyan ivedilik psikolojisi, 'muassır medeniyetler seviyesine ulaşma' telaşdır. Kalkınma, ilerleme, modern ülkelerin refahını yakalama telaşdır (Berman, 2004). Margusyan'ın da şoförünü dahi beklemeden alelacele sokağa fırlaması, otomobili bilmediği halde çalıştırıp kullanması, en nihayetinde de kaza yapması bu söz konusu aceleciliğe işaret etmektedir. İvediliği yaratan şey de evrensel temastır. Toplumlara telaşlandıran, hızlandıran, acele ettiren şey dünyasallaşma eksenindeki bilgi ve haber akışıdır. Kişiler, dünyanın öteki ucundaki insanlardan, kurumlardan haberdar oldukça; toplumlar, diğer toplumlardan haberdar oldukça, onlarla etkileşim, iletişim hâlinde buldukça tam olarak nereye yetişmeleri gerektiğini, yetiştiklerinde nasıl bir kazanıma erişeceklerini net bir şekilde gördükçe telaşa kapılmaktadırlar. Öyküdeki tramvay kazası ve peşi sıra gelen olayların esas sebebi de aslında budur.

Burada Kalender ile Margusyan arasında hem bir benzerlik hem de bir paralellik söz konusudur. Kalender, kendi yansımasını aynada görüp korkar ve elektrik dükkânına çarpar. Aynı şekilde Margusyan, sıkışan trafiği görünce kârlı bir ticaret anlaşmasını kaçıracağından korkar ve telaşının sonucunda tramvaya çarpar. Kalender'in aynada kendini devasa bir boyutta görmesi, hipermekânda,

küçülen dünyadaki büyüyen alanda, hızlı haberleşme sistemlerinin çalıştığı muasır medeniyetlerin ortasında kendisini gören bir Türkiye'nin ürkmesi, elektrikçi dükkânının vitrinine çarpması şeklinde yorumlanabilir.

Öztürk'ün de belirttiği üzere; “Yazı, matbaa gibi iletişim devrimlerinin toplumsal sonuçları dönemsel olarak farklılıklar göstermektedir.” (Öztürk, 2017). Türkiye'nin eşzamanlı ve eşmekanlı olarak ilerlemesi – kalkınması – modernleşmesi sürecinde ve çalışmamız nezdinde öykünün ortaya koyduğu şey; tramvayların, taksilerin, ışılı vitrinlerin, telefon kulübelerinin olduğu modern bir caddedeki beygirin kendi yansımından ürkme hâlidir. Bu hâli, eşzamanlı – eşmekanlı ilerleme ve dünyasallaşmanın getirdiği bir uyumlanma / uyumlanamama durumu olarak belirlemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

BERGSON, Henri; “Madde ve Bellek”; Dost Kitabevi, İstanbul; 2015

BOUEDİEU, Pierre; “Ayrım”; Heretik Yay.; İstanbul, 2015

BERMAN, Marshall; “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor”; İletişim Yay.; Ankara; 2004

BALDİNİ, Massimo; “İletişim Tarihi”; Avcıol Yay.; İstanbul; 2004

DUMANLI KÜRKÇÜ, Duygu; “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar”; Tojdac Dergisi; Cilt:03, Sayı: 02; 2013.

GİDDENS, Anthony; “Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum”; Say Yay.; İstanbul; 2014

ÖZTÜRK, Gülcennet; “Sözlü İletişimden Matbaaya: İletişim Devrimleri ve Toplum”; Tojdac Dergisi; Cilt: 07, Sayı: 02; 2017

HARVEY, David; “Postmodernliğin Durumu”; Metis Yay., İstanbul; 1997

MATTLEART, Armand; “İletişimin Dünyasallaşması”; İletişim Yay.; Ankara; 2001

MERİÇ, Cemil; “Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist”; İletişim Yay.; Ankara; 2003